

УДК 343.163.008.6(477.75) «1803/1810»

## ВИНИКНЕННЯ ПРОКУРОРСЬКОГО НАГЛЯДУ У ТАВРІЙСЬКІЙ ГУБЕРНІЇ

*Іванова О. А.*

*Таврійський національний університет ім. В. І. Вернадського, Сімферополь, Україна*

Статтю присвячено дослідженню питання виникнення і становлення прокурорського нагляду в Таврійській губернії. Розглядається діяльність таврійського губернського прокурора на підставі вивчених архівних матеріалів та документів.

**Ключеві слова:** Таврійська губернія, таврійській губернській прокурор, губернські установи, міністр юстиції, ордер.

Вивчення прокурорського нагляду в Таврійській губернії визиває не-аби який інтерес в юридичній, історичній та соціальній сфері. Це пов'язано, насамперед, з особливим значенням прокуратури в системі регулювання правових відносин. Процес виникнення і становлення прокурорського нагляду тут був специфічним – на нього вплинув ряд особливостей його історико-правового розвитку. На сучасному етапі для подальшого розвитку та удосконалення прокурорського нагляду в Криму є необхідність в дослідженні попереднього досвіду виникнення, становлення та функціонування тут цього інституту, позитивних та негативних сторін при цьому.

Автор ставить перед собою мету проаналізувати в історико-правовому аспекті процес створення прокурорського нагляду в Таврійській губернії та розглянути його діяльність в початковий період існування.

Питання виникнення прокурорського нагляду в Таврійській губернії лише починає вивчатися істориками та юристами. Ще майже не вивчені архівні матеріали та документи, що стосуються поставленої проблеми. Окремі відомості з неї наводяться такими авторами як Алексеев А. І. та Ястребов В. Б. [1], Шемчук В. В., Кошман О. В., Бояркіна Н. і Бернацький В. [5], Воронцов С. О. [2], Звягінцев О. Г. [3].

Інститут прокурорського нагляду як інститут державного механізму виник ще в період середньовіччя. Вперше він з'явився у Франції. 25 березня 1302 року король Філіп IV своїм ордонансом заснував в державі прокуратуру як орган, що мав представляти інтереси монарха. При цьому прокуратура розглядалася і як орган обвинувачення та покарання [2, с. 26].

Є й такі автори – Алексеев А. І. та Ястребов В. Б., – які вважають, що посада прокурора існувала ще в Древньому Римі і в цьому є певний резон, але тільки певний, оскільки прокурор міг бути і довіреною особою римського громадянина в судових та комерційних справах, домоправителем та намісником, тобто керуючим провінціями, з зосередженням в своїх руках усієї повноти влади, в тому числі і судової [1, с.16].

У Росії поява прокуратури пов'язана з ім'ям Петра I. Він видав указ «Про фіскалів» від 17 березня 1714 року, які були фактично попередниками прокурорського нагляду. Їх було створено не тільки в столиці, а також і в провінціях. Ос-

новним завданням фіскалів було «лише провідувати та доносити й при суді винувати» [6, с. 174]. Оберфіскал був при Сенаті і доповідав про його діяльність безпосередньо царю.

13 січня 1722 року Петром I було видано указ «Про встановлення посади прокурорів у надвірних судах». Прокурорами в надвірних судах були підпорядковані фіскали. В тому ж році 27 квітня було видано ще один указ «Про посаду генерал-прокурора», в якому говорилося, що генерал-прокурор повинен стежити за тим, щоб справи як можна швидше розглядалися в урядовому сенаті [6, с. 196]. В повноваження генерал-прокурора також входило наглядати за діяльністю інших прокурорів [3, с. 23].

Прокурорський нагляд на території Криму виник набагато пізніше. В результаті війни між Росією і Турцією у 1768-1774 рр. остання була змушена визнати незалежність Криму. 8 квітня 1783 року імператриця Катерина II підписала маніфест «Про прийняття півострова Кримського, острова Тамані та всієї Кубанської сторони під Російську Державу». Указом імператриці 2 лютого 1784 року було утворено Таврійську область. До її складу увійшли Кримський півострів, Тамань та землі півдня України – від Перекопа до меж Катеринославського намісництва [4, с. 85].

У 1787 році Турція об'явила війну Росії, яка продовжувалась до кінця 1791 року. Турцію знов було розбито, хоча на її стороні воювала Швеція при підтримці Англії та Пруссії [4, с. 85]. Усі ці війни заважали адміністративному облаштуванню нових земель, які увійшли до складу Російської імперії.

В 1796 році Павло I й зовсім ліквідував Таврійську область як адміністративну одиницю. І лише 8 жовтня 1802 року в період свого правління Олександр I видав указ стосовно створення Таврійської губернії з поділом її на 7 повітів: Сімферопольський, Євпаторійський, Феодосійський, Перекопський, Дніпровський, Мелітопольський, Тмутараканський.

30 червня 1803 року в Сімферополі було офіційно відкрито губернські установи: губернський уряд, який складався з двох експедицій – виконавчої і казенної, цивільний і кримінальний суд, наказ суспільного догляду і лікарська управа [9, арк. 1].

На відкритті губернських установ були присутні губернатор Таврійської губернії тайний радник Милорадович Григорій Петрович та генерал-лейтенант, управитель цивільною частиною в Катеринославській, Миколаївській та Таврійській губерніях, «різних орденів кавалер» Беклешов Сергій Андрійович [9, арк. 1].

Діяльність прокурорського нагляду, а саме таврійського губернського прокурора, бере свою історію саме з цього часу, тобто з 30 червня 1803 року.

Першим таврійським губернським прокурором був Тарнавський Михайло Васильович [5, с. 10, 66].

В підпорядкуванні у таврійського губернського прокурора знаходились губернські стряпчі кримінальних і цивільних справ, а також стряпчі повітів. Крім того, при таврійському губернському прокурорі діяла канцелярія, що складалася з реєстратора, письмоводителя та двох канцелярських службовців.

Як свідчать формулярні списки про службу чиновників по прокурорській часті, прокурором, губернським секретарем, стряпчим повіту, титулярним радником або колежським реєстратором, що працювали в сфері прокурорського нагляду, могли бу-

ти лише дворяни, які мали бездоганний послужний список [11, арк. 1-13]. І це не є дивним, тому що, в той період ще не було відмінено кріпацтво, а до діяльності працівників прокуратури входив догляд за діяльністю працівників владних установ напівфеодальної держави.

Для обліку справ таврійського губернського прокурора його канцелярія вела опис цих справ. Його було розпочато у квітні 1803 року. В опису вказувалося коли і стосовно чого розглядалися прокурором зазначені справи.

Як свідчить опис справ таврійського губернського прокурора за 1803 рік, ним було розглянуто 58 справ. Найбільше з них випало на липень та грудень (по дванадцять справ), а найменш – на квітень та травень (по одній справі) [8, арк. 1-5].

Діяльність таврійського губернського прокурора полягала, насамперед, в догляді за роботою судових та адміністративних губернських установ, яка повинна була відповідати діючому у той час державному законодавству. Прокурор повинен був спостерігати за тим, яким чином та у які строки розбираються кримінальні та цивільні справи.

Цікавою є справа стосовно призначення кількості ударів плітями осудженим. Відповідно до ордеру міністра юстиції князя Лопухіна від 4 листопада 1803 року № 669 в Пермській губернській палаті кримінального суду ніколи не призначалась кількість ударів осудженим на покарання у зв'язку з тим, що «від непомірного покарання ... підсудний може постраждати вище міри їм скоєного». Але князь Лопухін не був з цим згоден. І для того, щоб «уберегти долю підсудних», він рекомендував губернському прокурору Тарнавському в разі, якщо в палатах кримінального суду міра покарання плітями не буде приписуватися, негайно запропонувати, щоб «на майбутній час вказували ... скільки ударів плітями давати» [7, арк. 59].

До діяльності таврійського губернського прокурора входило також спостерігати «за збереженням казенного інтересу». Так, усім губернським прокурорам міністром юстиції приписувалося «аби вони на підставі посади своєї, старалися скільки можливо більше надзирати за збереженням порядку при виробництві яких-небудь торгів та віддач та, щоб користь казни ніколи не була упущена з уваги» [7, арк. 65].

16 вересня 1804 року міністром юстиції князем Лопухіним було рекомендовано всім стряпчим повітів спостерігати «за збереженням у всіх присутніх містах повітів належної вправності та чистоти» [7, арк. 64].

Таврійський губернський прокурор розглядав рапорти стряпчих повітів стосовно різних випадків, які трапились в повіті, та дій, які було прийнято у зв'язку з цим стряпчими. Серед таких випадків були і лиха, заподіяні грозою, ливнем, пожежею, вбивства та богохульства [10, арк. 1-19]. Канцелярією губернського прокурора також зафіксовано і розгляд справ прокурором стосовно зловживання при рекрутських наборах, скарг простих поселян на жорстке та несправедливе ставлення до них поміщиків.

Ордера міністра юстиції та міністра внутрішніх справ таврійському губернському прокурору були обов'язковими для виконання.

Таврійській губернській прокурор повинен був щорічно звітувати міністру юстиції щодо своєї діяльності. Про це свідчать описи його справ.

Також, стосовно ордеру міністра юстиції князя Лопухіна від 27 жовтня 1803 року № 366 таврійський губернський прокурор повинен був надсилати міністру юстиції за кожну третину року відомості об арештантах установленого зразка. Усього таких відомостей було п'ять: 1) відомість по присутнім містам губернії про кількість розглянутих та нерозглянутих справ та колодників з початку 1803 року по 1 листопада 1803 року; 2) відомість за місяць про тих, хто не взяв участь в засіданні в дні, коли по генеральному регламенту та указам присутність необхідна; 3) іменна відомість по присутнім містам губернії за місяць про справи о тяженних інтересах, що стосуються зауважень губернського прокурора; 4) іменна відомість по всім присутнім містам губернії за місяць про кримінальні та слідчі справи зі свідченнями підсудних і тих, що знаходяться під вартою; 5) відомість по губернії за першу та другу половину року про виконані та невиконані іменні укази та рішення урядового сенату [7, арк. 41-42].

Губернський уряд досить часто не надавав «через довгий час необхідних даних», через що тяжущіся мали «руйнівну тяганину», злочинці не отримували в належний час заслуженого покарання, а безвинні марно терпіли «утому під вартою». Тому, відповідно до ордеру міністра юстиції князя Лопухіна від 20 листопада 1803 року № 1248 суворо наказувалося прокурору «щоб з міст нагляду вашому ввірених, вимоги, до них віднесені, завжди своєчасно виконувалися та належні відомості доставлялися без найменшого зволікання; про що й повинні ви де потрібно нагадувати і наполягати; про кожну же по цьому зневагу якого-небудь місця або лица, маєте негайно представляти мені, для всепідданнішого донесення государю імператору и для пропозиції урядовому сенату» [7, арк. 55].

Але губернський прокурор звітував не лише кожного року, або декади чи місяця. Як свідчить ордер міністра юстиції князя Лопухіна від 10 листопада 1803 року № 877, прокурор повинен був про всі справи, «що заслуговують уваги уряду, які трапляються у губернії», доносити міністру юстиції того ж часу [7, арк. 56].

Крім того, для прискорення розгляду справ князь Лопухін 28 січня 1810 року рекомендував таврійському губернському прокурору доставляти йому рапорти з зазначенням на кожному з них в скороченнях змісту справи, а також робити такі ж самі надписи на пакетах з цими рапортами, щоб можливо було по ним визначити рід документів. «Наприклад, перше – про отримання ордеру, друге – з виконанням за приписом, третє – з представленням відомостей, четверте – з донесенням про події, п'яте – з протестами. Всі ж інші, що під ці п'ять найменувань не будуть підходити та можуть заключати в собі особливі донесення чи, можливо, навіть секретні, надписувати на пакетах по порядку до сіх пір у вживанні колишньому» [7, арк. 71].

Відповідно ордеру міністра юстиції князя Лопухіна від 8 грудня 1803 року губернському прокурору пропонувалося стряпчих повітів, що перевищували свої повноваження, звільняти від їх посад [8, арк. 4].

Як свідчать архівні матеріали та документи, перевищування повноважень полягало й в отриманні хабарів [8, арк. 3]. У той час серед державних службовців була досить розповсюджена корупція, і таврійський губернський прокурор повинен був проти неї вести боротьбу.

Важка корупційна ситуація, що мала місце в установах Таврійської губернії занепокоїла царя Олександра І. Особливо його засмутив незаконний розпродаж тут «півмільйона десятин казенної землі» [5, с. 11]. У зв'язку з цим Олександр І видав указ від 4 березня 1810 року стосовно створення слідчої комісії, що повинна була займатися розслідуванням та розглядом справ про незаконний розпродаж земель. Зазначена комісія з 1 липня 1816 року три роки працювала в Таврійській губернії.

Таким чином, процес становлення прокурорського нагляду в Криму був досить затяжним. І цілком зрозуміло, чому так сталося. Цьому сприяли зміна влади, війни з Турцією тощо. Прокурорські органи того часу комплектувались з людей дворянського походження, які мали бездоганний послужний список. Посада таврійського губернського прокурора почала фактично працювати з 1803 року і включала до себе виконання достатньо різних й важливих функцій. Зловживання працівниками свого службового становища та неврегульованість більшості питань законодавством зумовили низький рівень компетентності працівників прокуратури та повільний й не завжди справедливий і законний розгляд справ. Але найголовнішим є те, що, все-таки, діяльність прокурорського органу в Таврійській губернії в той час була досить необхідною і певною мірою результативною. Про це свідчать архівні матеріали та документи, що збереглися до нашого часу.

Вивчення поставленої проблеми лише розпочинаються. Існує потреба в історико-правовому дослідженні виникнення прокурорського нагляду в Таврійській губернії на підставі архівних матеріалів та документів. Можливо це принесе користь для подальшого удосконалення діяльності органів прокуратури нашого часу.

#### Перелік літератури

1. Алексеев А. И. Профессия – прокурор : [учебное издание] / А. И. Алексеев, В. Б. Ястребов. – М. : БЕК, 1998. – 230 с.
2. Воронцов С. А. Правоохранительные органы и спецслужбы Российской Федерации: история и современность / Воронцов С. А. – М. , Ростов-на-Дону : Феникс, 1999. – 704 с.
3. Звягинцев А. Г. Око государево. Российские прокуроры. XVIII век / А. Г. Звягинцев, Ю. Г. Орлов. – М. : Российская политическая энциклопедия, 1994. – 318 с.
4. Иллюстрированная история СССР / [Пашуто В. Т., Итенберг Б. С., Полетаев В. Е. и др.]. – М. : Мысль, 1974. – 453 с.
5. Прокурорский надзор в Крыму (1803-2007) / [Шемчук В., Кошман А., Бояркина Н., Бернацкий В.]. – Симферополь: Салта, 2007. – 112 с.
6. Российское Законодательство X-XX веков : в 9 т. / [ред. Манькова]. – М. : Юридическая литература. – . – Т. 4. – 1986. – 511 с.
7. Державний архів Автономної Республіки Крим, ф. 13, оп. 1, спр. 6. Книга предписаний министерств юстиции. 13.01.1797–30.12.1843. 468 арк.
8. Державний архів Автономної Республіки Крим, ф. 13, оп. 1, спр. 9. Опись делам таврического губернского прокурора. 1803. 5 арк.
9. Державний архів Автономної Республіки Крим, ф. 13, оп. 1, спр. 10. По определению Таврического губернского правительства исполнительной экспедиции. 1803. 5 арк.
10. Державний архів Автономної Республіки Крим, ф. 13, оп. 1, спр. 20. Рапорты уездных стряпчих о происшествиях (о сгоревших людях во время пожара, бедствиях, причинённых грозой, ливнем, убийствах и др.). 28.06.1803–15.11.1803. 19 арк.
11. Державний архів Автономної Республіки Крим, ф. 13, оп. 1, спр. 178. Формулярный список о службе чиновников, находившихся по прокурорской части. 1810. 13 арк.

**Иванова Е. А. Возникновение прокурорского надзора в Таврической губернии/ Е. А. Иванова** // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия : Юридические науки. – 2010. – Т. 23 (62). № 1. 2010. – С. 365-370.

Статья посвящена исследованию вопроса возникновения и становления прокурорского надзора в Таврической губернии. Рассматривается деятельность таврического губернского прокурора на основании изученных архивных материалов и документов.

**Ключевые слова:** Таврическая губерния, Таврический губернский прокурор; губернские учреждения, министр юстиции, ордер.

**Ivanova O. Emergence prosecutors supervision in Taurida/ O. Ivanova** // Scientific Notes of Tavrida National V. I. Vernadsky University. – Series : Juridical sciences. – 2010. – Vol. 23 (62). № 1. 2010. – P. 365-370.

Article is devoted to the issue emergence and development of prosecutorial oversight in Taurida. We consider the activities of the Taurida provincial prosecutor based on a study of archival materials and documents.

**Keywords:** Tavria Province, Tavrichesky provincial prosecutor, provincial agencies, the Minister of Justice warrant.

*Надійшла до редакції 21.04.2010 р.*